

ТЕМНИЙ ЕПІЗОД У ВІДНОСИНАХ М. МАКСИМОВИЧА І Т. ШЕВЧЕНКА ЗА СВДОЦТВАМИ СУЧАСНИКІВ

У статті розглядається погіршення стосунків між Шевченком і Максимовичем в останні роки життя поета і пропонується пояснення неадекватної оцінки істориком життя і творчості Шевченка.

Ключові слова: Т. Шевченко, М. Максимович, С. Пономарев, блюзнірство.

В статье рассматривается ухудшение отношений между Шевченко и Максимовичем в последние годы жизни поэта и предлагается объяснение неадекватной оценки историком жизни и творчества Шевченко.

Ключевые слова: Т. Шевченко, М. Максимович, С. Пономарев, кощунство.

The article deals with worsening of relations between Shevchenko and Maksimovich in the last years of poet's life, it contains also an explanation of inadequate estimation by historian about Shevchenko's life and creations.

Key words: T. Shevchenko, M. Maksimovich, S. Ponomarev, profanity.

Хоч у новітньому шевченкознавстві відносини між М. Максимовичем і Т. Шевченком інтерпретуються здебільшого як ідилічні, але сучасники такими їх не вважали. В. Маслов, перший біограф Т. Шевченка, що знав поета особисто, зустрічався і з М. Максимовичем 1874 року. Той не радив співрозмовнику "писати біографію Шевченка, вбачаючи в його житті стільки брудного і

брудного і аморального, що зображення цього боку затьмарить усе добре" [цит. за: 1, 158]. Вже після смерті М. Максимовича В. Маслов відтворив вельми негативну оцінку співрозмовником не лише особистих якостей покійного поета, а і його літературної діяльності: "Шевченко, на його думку, не мав жодного естетичного розвитку й жодних художніх ідеалів". Такі відгуки біограф пояснював "літературною заздрістю і похилістю віку, коли людина стає близька до стану неадекватності". Сучаснішою мовою, йшлося про старечий маразм М. Максимовича. Ці спостереження повторив М. Чалий у вже згаданій своїй книжці 1882 р., коментуючи надруковані ним шість листів колишнього ректора Київського університету до поета Т. Шевченка [1, 157–159]. Слід відзначити, що М. Чалий, якому довелося слухати лекції М. Максимовича, невисоко оцінював його як ученого і викладача, і в мемуарах, надрукованих 1889 року, розповідаючи про події 40-х років, зазначив: "По всьому було видно, що М. [Михайло] О. [Олександрович] віджив свій час" [2, 275].

У 1884 р. про цю проблему висловився С. Пономарев, чие свідчення зацікавленого та інформованого сучасника поета та історика дозволяє пролити трохи світла на темний бік їхніх стосунків. Але спершу треба нагадати, хто він був такий, цей свідок. Степан Іванович Пономарев народився 1828 року в Конотопі, закінчив 1852 року історико-філологічний факультет Київського університету, тоді святого Володимира, і відтоді все своє життя аж до смерті 1913 року в тому ж Конотопі присвятив невтомній діяльності бібліофіла, бібліографа, полігістора, просвітника, але ж і літератора, автора релігійних поезій. Щоб оцінити свідчення С. Пономарева про його старіших сучасників, мусимо хоч би лапідарно охарактеризувати своєрідність його суспільної, світоглядної та національної позиції.

У просторовому відношенні науково-літературна діяльність С. Пономарева згрупована навкруги чотирьох орієнтирів – Росія, Україна, Афон, Палестина, звернення до явищ і людей за межами слов'янського і православного світу вельми рідкісні. Росія завжди на першому місці, а український патріотичний компонент у ментальності С. Пономарева явно підкорено було його самовідчуттю як росіянина і патріота Російської імперії. Псевдонімом "Українець" він підписує фейлетон "Пам"яті Пушкіна" в "Новом времени" 1880 р., явно згадуючи вірш: "І назовет меня всяк

сущий в ней язык". Проте і псевдонім "Русский" з'являється в замітці про "барона Гинзбурга", – можливо, як позначення східного слов'янина, етнічно протиставленого "баронові". Втім, семантику псевдоніма у С. Пономарева у кожному окремому випадку слід і розглядати окремо, тому що такі псевдоніми, як "Слепий пехотинець", "Сергиев Послушник", "Клирик" проводять враження швидше відчужених від автора позатекстових персонажів його публікацій, ніж елементів автохарактеристики.

В українських рамках С. Пономареву завжди було затісно – недаремно він у молодості навіть свої записи українського фольклору посилав до Петербурга; там їх було передано І. Срезневському, серед паперів якого вони й загубилися. С. Пономарев брав участь у відомому "Словнику російських письменниць" кн. М. Голіцина. Не доводиться сумніватися, що йдеться і про додавання до реєстру словника українських письменниць, у тому числі екзотичної Марусі Чурай. Проте тим самим вони були приєднані до російської літератури. В україномовних виданнях С. Пономарев не друкується, а серед російськомовних, що виходять в Україні, і російських віддає перевагу консервативним.

Надзвичайно цікаві з цього погляду два епізоди. Виступивши як укладач "альбому" "Київ в російській поезії", С. Пономарев через два роки береться за складання і редагування збірки "Москва в рідній поезії". Перший почин виглядає природним для осібника, що вчився і жив у Києві, а на початку 50-х у "Москвитянині" свої кореспонденції з Києва підписував іноді псевдонімом "Киянин", але такого ж життєвого, інтимного зв'язку з Москвою у С. Пономарева бути не могло. Таким же актом "божевілля сміливих" представляється тепер нам, боязким нащадкам, згода "южнорусса", для якого поза сумнівом чужою була особлива петербурзька ментальність М. Некрасова, на редагування його посмертного чотиритомника. З одного боку, С. Пономарева тут підтримувала і укріплювала професійна впевненість у своїх силах бібліофіла і бібліографа (а бібліографи, як відомо, вміють складати прекрасну бібліографію для наук, про які мають туманне або навіть хибне уявлення). Основною ж мотивацією, було, поза всяким сумнівом, переконання у своєму праві на такий вчинок, що походило з особистого світовідчуження як спільноруського патріота і спільноруського культурного діяча.

Спільноруська (а точніше, загальноімперська) позиція С. Пономарева багато в чому визначила і його своєрідну, власне маргінальну позицію стосовно київської, в першу чергу, університетської філології. Він ближчий до петербурзького академіка Я. Грота, ніж до київських філологів. У його різноманітних публікаціях ніяк не відобразилися своєрідні постаті та праці таких викладачів Університету св. Володимира, як М. Костомаров, Вл. Антонович, М. Драгоманов, О. Соболевський, М. Дашкевич, І. Жданов. Були для цього різні причини. По-перше, університетські філологи тоді більше цікавилися фольклором і стародавньою руською літературою, сучасна література для них закінчувалася на О. Пушкіні, а ось творчість, наприклад, М. Некрасова до ведення університетської і академічної науки не належала. Проте і в тих випадках, коли інтереси перетиналися, з'ясовується, що Пономарев і київські дещо більш вчені філологи цікавилися різними боками того ж явища. Якщо в українських колядках Вл. Антонович і М. Драгоманов шукали і знаходили віддзеркалення епосу часів Київської Русі, то С. Пономарев бачив у них втілення в першу чергу християнського світобачення сучасного українського простолюдина, недаремно ж слово "сучасні" присутнє в назвах всіх трьох його публікацій українських різдвяних і святочних пісень.

Так само і пам'ятки давньоруської літератури цікавили Пономарева не стільки з історико-літературної точки зору, яка була дуже важлива і для такого улюбленого ним православного агіолога, як архієпископ Філарет (Гумільовський), але, перш за все, в контексті їхньої духовної корисності для сучасного християнина. Віддаляли С. Пономарева від університетських колег-філологів й істотні відмінності в політичних уподобаннях. Ті в більшості своїй вирізнялися фрондерством, українським патріотичним або ліберальним, а він не соромиться виступати як віропідданий співець і популяризатор Олександра II та його епохи, та й у літературі не цікавиться бунтарями: не кажучи вже про Радищева, письменників-декабристів або Полежаєва, у С. Пономарева і про М. Лермонтова немає жодної праці. Київські професори-філологи, як правило, явно або приховано сповідали скептичний позитивізм ХІХ в., тоді як він, глибоко віруючий християнин, з роками займав усе більш активну православно-церковну позицію і в своїй вчено-публіцистичній, і в літературній діяльності.

Явне домінування християнсько-моралістичного начала в світовідчуванні С. Пономарева іноді забарвлювало й інтерпретацію явищ, які стосуються біографії письменників і які, незважаючи на всі деструктивні віяння ХХ в., з легкої руки Ш. Сент-Бева і тепер залишаються у сфері інтересів історико-літературної науки. Ось у цьому контексті слід розглядати й участь С. Пономарева в обговоренні стосунків між М. Максимовичем і Т. Шевченком.

1884 р. С. Пономарев, що спілкувався і з Т. Шевченком, і з М. Максимовичем, публікуючи три листи М. Максимовича до Т. Шевченка, спостереження М. Чалого оцінив як "тінь, накинуту на світлу моральну гідність Максимовича". А захищаючи цю світлу пам'ять про старого професора, С. Пономарев, по-перше, брав під сумнів слушність використання в таких випадках приватних розмов: "...г. Чалий спирається на "приватні бесіди з Максимовичем"... Проте що тільки не говориться в "інтимних" бесідах! Невже всяке лико в строку? І чи правильно передано самі бесіди, їх основи? Нам при цьому пригадуються слова Шевченка: "Чому не писать, коли руки сверблять, а друковать не годилось"" [3, 644]. Наведено, отже, вислів Т. Шевченка (або, обережніше, йому приписуваний), вислів доволі багатозначний, але в головному своєму сенсі він стосується протиставлення рукописної та друкованої літератури.

С. Пономарев продовжував: "Між Максимовичем і Шевченком було дійсно під кінець деяке охолодження у взаємних відносинах; можна пошкодувати про це, але не кидати засудження повною жменею. Максимович, людина скромна, м'яка, поступлива, був таким у своїх відносинах навіть з літературним противником, наприклад, з п. Кулешем, і навіть в заочних висловлюваннях про нього, а в Шевченкові він завжди визнавав і талант поета, і здатність художника, і яскраве обдарування співака: він повставав тільки проти сліпого поклоніння йому як поетові та як людині; але й подібні зауваження він дозволяв собі тільки в дружній бесіді, пом'якшуючи їх добродушним жартом. А якщо траплялося торкатися дійсно темних сторін в житті Шевченка, Максимович говорив про них з глибоким сумом, нарікаючи й на свого друга, і на слабкість людської природи взагалі" [3, 645].

Слід погодитися з П. Филиповичем, що "С. Пономарев, схоже, дещо пом'якшив фарби і виразився також не зовсім ясно" [4, 56]. Справді, якби добре поінформований С. Пономарев точно передав

би сказане М. Максимовичем, у шевченкознавстві, можливо, не виникла би романтична інтерпретація охолодження між старими друзями. П. Филипович виказав здогадку, що М. Максимович "міг ревнувати свою дружину до поета, на якого вона ще з першої зустрічі в 1858 році справила сильне враження". Ще через двадцять років М. Шагінян у відомій книжці "Шевченко" (1841) припустить, що висока еротика поеми "Марія" (у сцені зустрічі героїні з "гостем"-апостолом) відтворила атмосферу палкого роману Т. Шевченка з Марією Максимович... Але ж поет озивався про цю молоду жінку як про "свіже, чисте добро" [5, 163]. І, чесно кажучи, ми тепер трохи краще знаємо про Т. Шевченка-людину – в усякому разі, достатньо, щоб не представляти цього делікатного чоловіка в ролі підтопаного сатира, що зважається спокусити молоденьку дружину свого ще більш немолодого приятеля. До того ж, якби дійсно ревнивий Максимович знав або тільки підозрював про таємні відносини Марії Василівни з їхнім гостем, він не дозволив би їй – за спостереженнями П. Филиповича, вже після його образи на Шевченка, – зробити дружню приписку в його листі до поета від 6 жовтня 1859 р.

Тоді про які "дійсно темні сторони в житті Шевченка" говорив М. Максимович? Тут варто пригадати зізнання М. Максимовича, зроблене М. Чалому, ніби поет "в розмовах з дружиною його блазнував, що досить часто чинив й у великих компаніях" [1, 158]. Це справді страшний гріх з погляду релігійного С. Пономарева, автора християнської лірики і публікатора українського християнського фольклору! І саме від звинувачення в ересі він хотів захистити Т. Шевченка, проте, як майже кожний пристрасний свідок, все ж таки промовляється. "Слабкість людської природи взагалі" – сказано дуже сильно, щоб відносити ці слова до пияцтва або влюбливості, – і Адама в названих грішках Біблія не звинувачує, – а ось до невдячності людини Творцю вони підходять саме враз. Промовляється С. Пономарев і тоді, коли у фразі про визнання М. Максимовичем талантів великого сучасника "яскраве дарування співака" виявляється рівноцінним із талантами поета і художника, які тим самим применшуються. Благосна картина, написана охочим пригасити суперечності С. Пономаревим, тьмяніє на очах, і ми мимоволі повертаємося до образу старого М. Максимовича,

озлобленого життєвими невдачами і ображеного на посмертну – і, на його думку, незаслужену – велику славу колишнього приятеля.

Здавалося, все прояснилося, але залишається одна неясність. Прискіпливий і точний С. Пономарев перераховує помилки публікації М. Чалого [3, 644], але не вказує пропуск ним приписки Марії Максимович на листі чоловіка поетові від 6 жовтня 1859 р. Чи не тому опускає, що не хоче взагалі згадувати її ім'я в цьому делікатному контексті? Отже, ходили все ж таки якісь чутки...

1. *Чалий М.* Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії) / Пер. з рос., післям. та ком. В. Смілянської. – К., 2011. 2. *Чалий М.* Воспоминания // Киевск. старина. – 1889. – № 11. 3. *Пономарев С.* Из писем Максимовича к Шевченку // Киевск. старина. – 1884. – № 4. 4. *Филипович П.* Листи Максимовича до Шевченка // *Филипович П.* Шевченкознавчі студії. – Черкаси, 2002. 5. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2003. – Т. 5.

Тараса Шевченка

О. Сергєєва, студ., Інститут філології КНУ імені